

XIX. Yüzyılda Osmanlı-Hindistan Ticaretine Bir Örnek: At İhracatı

An Example of Trade Between the Ottomans and British India in the 19th Century: The Exportation of Horses

Seda TAN*

Öz: Hindistan, XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nin gerek resmi gerek gayri resmi yollarla yapılan hayvan ihracatının en büyük pazarı olmuştur. Buraya yapılan canlı hayvan sevkiyatının temel konusunu ise, başlıca yetiştiricilik bölgesi Osmanlı hakimiyetindeki Suriye ve Irak toprakları olan 'Arap atı' teşkil etmiştir. Suriye'den ve özellikle Irak topraklarından Hindistan'a yapılan at sevkiyatı, Fırat ve Dicle Nehirleri'nin nakliyatta etkin bir biçimde kullanılmaya başlanmasıyla birlikte 1850'li yıllardan itibaren büyük bir ivme kazanmıştır. Ancak, ihracatın hacminde yaşanan söz konusu genişleme, Arap neslinin gerek nicel yönden gerekse nitelik açısından ciddi bir gerileme yaşaması sonucunu beraberinde getirmiştir. Osmanlı hükümeti, at ticaretinin temel geçim kaynaklarından birini oluşturduğu bu coğrafyada, bir yandan ticaret akışındaki dengeyi korumaya, diğer yandan da neslin devamlılığını sağlayacak tedbirler almaya çalışmıştır. Söz konusu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın ikinci yarısından I. Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte Hindistan yönündeki at ihracatının temel bazı değişkenlerinin aydınlatılması amaçlanmıştır. Bu çerçevede ihracata kaynak teşkil eden bedevi aşiretleri, başlıca ihraç merkezleri, Irak ihracatının Hindistan yönünde yoğunlaşmasının temel nedenleri ve ihraç yasakları gibi önemli konu başlıklarının değerlendirilmesine çalışılmıştır. Araştırmaya yön veren kaynakları ise, döneme ait Osmanlı arşiv kayıtları, ilgili vilayet salnameleri ve konuyla ilgili diğer literatür oluşturmuştur.

Anahtar sözcükler: Fırat, Dicle, Hindistan, Arap atı, ihracat

Abstract: British India in the 19th century was the largest market for equine exports from the Ottoman state through both an official and unofficial channels. The export of horses from Syria and in particular, from Iraq to India, gathered pace from 1850 onwards, with the beginning of modern shipping on the Tigris and Euphrates Rivers. The increased demand for Arabian horses from India, and the consequent expansion in the volume of exports had however, consequences for equine Arabian bloodstock, leading to a serious decline in the breed of Arabian horses, in terms of the quantitative and characteristic aspects of the breed. The Ottoman state which both organized and obtained one of the sources of its income from the horse trading in this region, on the one hand attempted to keep the balance in trade-flow in its favor, while, on the other hand, undertaking the necessary precautions to ensure the continuity of the Arabian breed for future generations. Exports of the 'Arabian horse' bred in the livestock raising areas of Syria and Iraq, under Ottoman control form the subject of this article and some basic factors in horse exportation to India are addressed, for the period extending from the middle of the 19th century until the outbreak of the First World War. Within this framework, some important subject areas are addressed including: the Bedouin tribes who bred the stock, the livestock for export and the major export centers, the primary reasons why Iraq's exports of Arabian horses to India increased, and export prohibitions. The main sources employed in this research were the records in the Ottoman state archive, county annuals and other documentation related to this matter.

Keywords: Euphrates, Tigris, India, Arabian Horse, Exports

* Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Antalya, sedatan@akdeniz.edu.tr

Bağdat, Basra ve Musul olmak üzere üç Osmanlı vilayetinin meydana getirdiği Irak coğrafyası (Kılıç, 2011, 48) Dicle ve Fırat nehirlerinin suladığı topraklarının zirai ürün çeşitliliği ve yeraltı kaynaklarının zenginliği dolayısıyla eski zamanlarda olduğu üzere XIX. yüzyıl sonlarında da iktisadi, siyasi ve askeri paydalarda stratejik bir önem arz eder vaziyettedir (ORSAM Bağdat, 2012, 13). Dönemin siyasi konjonktürü kapsamında İngiltere, Almanya, Fransa, Rusya gibi büyük güçlerin temel nüfuz mücadele alanlarından birini teşkil eden bu topraklarda Osmanlı yönetimi hukuki varlığını söz konusu emperyalist güç odakları arasındaki rekabetten istifadeyle güçlendirmeye çalışmıştır (ORSAM Bağdat, 2012, 14-15 & Kızılkaya, 2013, 300).

Eski çağlarda Doğu ile Batı arasında akıp giden kervan ticaretinin kavşak noktasında olan bölgenin önemi (ORSAM Bağdat, 2012, 13), XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren düzenli bir biçimde işleyen kara-içi suyu vasıtasıyla daha da artmıştır. Zira, 1700'lerin sonundan itibaren Hindistan'a kısa yoldan ulaşabilme çabasında olan İngiltere, Irak'a hayat veren Fırat ve Dicle nehirlerini alternatif bir rota olarak görmüş ve nakliyat potansiyellerinden faydalanmak istemiştir. Bu nedenle 1830'lardan itibaren söz konusu iki nehir üzerinde keşif çalışmaları başlatılmıştır (Kural, 2013, 62; Keskin, 2012, 1,23). Başlangıç itibarıyla pek çok tereddüt içeren bu tasarı, keşif çalışmalarının işaret ettiği olumlu sonuçlarla birlikte 1840'larda hayata geçirilmiş, 1861'de ise Lync Şirketi'nin kurulması sonucu resmîyet kazanmıştır. Böylece Fırat ve Dicle nehirleri, üzerlerinde işleyen modern buharlı vapurlarla, XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinde nakliyatta etkin bir biçimde kullanılabilir hale gelmişlerdir (Keskin, 2012, 23-27; 38-39).

Kara-içi suyu yollarının düzenli bir biçimde nakliyatta kullanılmasının Irak yöresi için en önemli sonucu, Mezopotamya'nın dünya ticaretine açılması olmuştur (Keskin, 2012, 73). Sistemik bir şekilde yürütülen nakliyat özellikle, fiziki yapısı nedeniyle Irak'ın dış dünyayla olan bağlantısı daha az olan Yukarı Mezopotamya (Çevik, 2009, 42-43) zenginliklerinin açık denizlere ulaştırılmasını sağlamıştır. Ancak, bu durum aynı zamanda İngiliz ticari varlığının Bağdat'ın yukarı kesimlerine, Musul içlerine kadar sokulması anlamını taşımıştır (Keskin, 2012, 80-81, 84, 86). Bu nedenle Osmanlı hükümetini İngilizlerin Mezopotamya topraklarındaki artan nüfuzları karşısında etkin tedbirler almaya sevk etmiştir. Bu doğrultuda Mithat Paşa'nın Bağdat valiliği döneminde (1869-1872) Lync Şirketi'nin faaliyetlerini kontrol altına almak maksadıyla Basra Körfezi'ne dökülen Dicle Nehri üzerinde İdare-i Nehriye Şirketi kurulmuştur (Keskin, 2012, 41-42). İdare-i Nehriye ve Lync gibi büyük şirketlerin Irak'ın üç vilayeti olan Musul, Bağdat ve Basra'nın birbiriyle olan bağlantısının sağlanmasında önemli bir etkisi olmuştur. Bu şirketlerin nakliyat faaliyetleri sonucunda ivme kazanan kara-içi su taşımacılığı, XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin nispeten az gelişmiş bölgelerinden biri olan Irak'ta çok büyük bir ekonomik canlılık yaratmıştır. Bölgenin tarımsal ürünler temelli olan ve Ortadoğu'yla sınırlı geleneksel ticaretinin çapı genişlemiş ve Batı'da Avrupa, Doğu'da ise Hindistan yönünde ağırlıklı bir seyir kazanmıştır (Keskin, 2012, 79, 82, 84).

Irak'ın XIX. yüzyıl ortalarından itibaren güçlenen Hint ticaretinin en önemli öğelerinden birini ise 'Arap atı' teşkil etmiştir.

Hindistan'a Yapılan At Sevkiyatının Başlıca Nedenleri

Bilindiği üzere Arap atları son derece güzel ve zarif hatlara sahip hayvanlardır. Sahip oldukları vücut harmonisine çölnün çetin yaşam koşullarının dayattığı metanet ve meşakkate tahammül gibi manevi vasıfların da eklenmesi sonucu, birkaç yüzyıl boyunca pek çok ırkın ıslahında veya makbul özelliklerinin güçlendirilmesinde tercih sebebi olmuşlardır (İstavri, 1324, 231; Grenier, 1300, 67; Abidin, 1917, 81; Aral, 1974, 99).

Arap ırkının esas yetiştiricisi, çöllerde çoğunlukla seyyar halde yaşayan bedevi aşiret ve kabileleridir. Bunlar, eski devirlerden itibaren yetiştirdikleri hayvanların asaletinin korunmasına büyük değer atfetmişler ve geçmişi İslamiyet'in ortaya çıkışından daha önceki yıllara dek uzanan safkan yetiştirme tutkuları sonucu irsi bünyesi güçlü, asil numuneler yetiştirmeyi başarmışlardır (MVS 1310, 16; Aral, & Batu, 1936, 16).

Arap atının XIX. yüzyıldaki temel yetiştiricilik merkezlerini, Osmanlı hakimiyeti altındaki Irak ve Suriye toprakları oluşturmuştur (Batu, 1938, 53). Irak ve Suriye, aynı zamanda incelenen dönemde ırkın Avrupa, Anadolu ve özellikle Hindistan'a yapılan sevkiyatındaki başlıca iki ihraç merkezini teşkil etmiştir. Arabistan'ın at ihracatını gerçekleştiren bu iki bölgeden Suriye'de yapılan üretimin esas kaynağı 'Badiyetüşşam' diye tabir edilen Suriye Çölü ve buradaki aşiretler eliyle yapılan üretimken, Irak'ta ise Fırat ve Dicle nehirlerinin suladığı 'Cezire' toprakları, bölgenin esas asil kan kaynağı olarak şekillenmiştir (Aral, & Batu, 1936, 17; Abidin, 1917, 29, 80).

Çoğunlukla tamamen göçebe halde bulunan (MVS 1310, 151) ve temel geçim kaynakları hayvan yetiştiriciliği olan seyyar aşiretlerce yetiştirilen hayvanlar, gerek Badiye'de gerekse Cezire topraklarında önceden peylenerek at cambazları vasıtasıyla toplanmışlardır (Aral, & Batu, 1936, 17). Tüccar tarafından satın alınan ve çölün çetin yaşam koşulları nedeniyle genellikle çelimsiz halde olan bu hayvanlar, cüsse ve yaşları nispetinde 1-3 yıl kadar beslenip terbiye edilmişler, iyi bir bakım ve idman sonucu gelişip serpilerek güçlü irsi niteliklerini ortaya koyabilmişlerdir (Aral & Batu, 1936, 17; BOA.Y.PRK.AZJ 4/5).

Temel nedeni Mısır, Beyrut, Bağdat ve Bombay gibi merkezlerde düzenlenen at yarışlarına iştirak olan bu ön hazırlık, aynı zamanda bir verim kontrolü safhası teşkil etmiş ve yarışlarda kazanma ihtimali olan hayvanlar bu şekilde seçilmişlerdir. Terbiye ve idman safhasında tespit edilerek ayrılan iyi nitelikteki Suriye numuneleri, Mısır ve Beyrut yarışlarında ehliyet ibraz etmek üzere bu yöreye ihraç olunmuşlardır. Irak hayvanları ise Bağdat Yarışları ve bunun bir üst safhası niteliğindeki Bombay Yarışları için hazırlanmışlardır. Büyük yarışların düzenlendiği Bağdat şehrinde bu kültüre dair belirgin izlerin olduğu, yarış alanına yakın yerlerde adeta ahırlardan oluşan mahallelerin var olduğu bilinmektedir. Buradaki yarışlarda liyakatlerini gösteren hayvanlar Bombay yarışlarına katılmak üzere Hindistan'a ihraç edilmişlerdir (Aral, & Batu, 1936, 13,17). Arşiv kayıtları (BOA.Y.PRK.AZJ 4/5), özellikle Musul yöresinden sevk edilen iyi vasıftaki numunelerin Hindistan'da büyük rağbet gördüğünü, buradaki rayiç bedellerinin birkaç bin Osmanlı lirasına kadar çıktığını göstermektedir. Bununla birlikte Hint ihracatından en çok nemalananlar tüccarlar olmuştur. Zira bu hayvanlar aşiretlerden oldukça düşük fiyatlarla, hatta bazen ihtiyaç nispetinde bir miktar hurma, buğday veya pirinç karşılığı satın alınmışlardır.

Kaynaklar (Aral, & Batu, 1936, 17-18, 26-27), yarışlarda başarı elde edemeyen veya herhangi bir nedenle yarış kabiliyeti kalmayan hayvanların düşük fiyatlarla çiftçiye veya arabacılara satılarak elden çıkarıldıklarını göstermektedir. Örneğin, Bombay'da katıldığı tüm yarışları kazanan ve Hindistan'da meşhur olduğu dönemde 10 bin lira teklif edilen Velihaht isimindeki aygır, 1930'lu yıllarda bir Türk heyeti tarafından Bağdat'ta arabacılardan oldukça ucuz bir fiyatla satın alınmıştır. Her sene tüccarlarca toplanan bu gibi nitelikli hayvanların sevk olundukları yerlerden bir daha çöle dönmemeleri, XX. yüzyıl başlarına gelindiğinde gerek Irak gerekse Suriye'de atçılık kaynağı olan çöl yetiştiriciliğinin gerilemesinde önemli bir etken olmuştur.

Hindistan'a yapılan ihracatta, Suriye ve Halep'ten satın alınarak Musul ile Urfa arasındaki geniş ve verimli çayırarda beslenip terbiye edilmiş Badiye kaynaklı hayvanlar da yer almıştır.

Bununla birlikte söz konusu ihracatının asıl ağırlığını Bağdat ve özellikle de Musul hayvanları meydana getirmiştir (Abidin, 1917, 24-29). Musul'dan yapılan sevkiyat İngiliz hükümetinden de büyük destek görmüştür. Ancak, İngiltere himayesindeki Kraliyet tüccarlarının Hindistan yönünde yürüttükleri ticaretin amacını daha çok, İngilizlerin bu yörede konuşlanmış süvari alaylarının at ihtiyacını karşılamak oluşturmuştur (İstavri, 1324, 232).

Hint Ticareti'nin Odak Noktası Olan Irak'ın Yetiştiricilik Potansiyeli

Irak'ta XIX. yüzyıl boyunca Arap atının Bağdat Vilayeti'nden güneyde Basra'ya kadar olan belli başlı yetiştiricilik merkezlerini Mahmudiye, Divaniye, Hille, Halfe ve Dicle Nehri kıyısında bulunan Selmanpak mıntıkları oluşturmuştur (Aral, & Batu, 1936, 11-12). Bağdat'ın kuzeyine uzandığında ise Musul'un incelenen dönemdeki en önemli üretim merkezi olarak parladığı görülmektedir. Burada seyyar aşiretler tarafından yetiştirilen hayvanlar aynı zamanda Irak bölgesinin en önemli asil kan kaynağını teşkil etmişlerdir (MVS 1325, 106). Bu nedenle Musul, Hindistan'a yapılan at sevkiyatının odak noktasını meydana getirmiş, ihracatı yürüten büyük tüccarlar da burada ikamet etmişlerdir (Aral, & Batu, 1936, 13). Vilayet salnamelerinde Musul'un temel ihracatının Avrupa'ya sevk edilen hayvansal ürünlerle birlikte göçebe aşiretlerden toplanarak Hindistan'a nakledilen asil Arap atları olduğu teyit edilmektedir (MVS 1308, 163-164). Musul merkez sancağının büyük bir kısmını teşkil eden Cezire bölgesi, üretimin niteliği bakımından bu ihracatta ayrı bir yer edinmiştir.

Mezopotamya'nın kuzey kısmını işaret eden Cezire'de (Çevik, 2009, 35), bakım ve besi şartları Suriye'nin başlıca yetiştiricilik merkezi olan Badiyetüşşam ile benzer bir karakter taşımıştır (Aral, & Batu, 1936, 13). Bununla birlikte Cezire hayvanları, Badiye'ye kıyasla daha yapılı olmuşlardır. Fırat havzasının yüksek ziraat kültürü, Mezopotamya'nın en verimli toprakları addedilen bu topraklarda yetişen hayvanlara cüsse ve irtifa kazandırmıştır (Aral, & Batu, 1936, 11, 17-18; Abidin, 1917, 35).

XIX. yüzyılda yörenin başlıca sakinlerinin, çoğunluğu Arap olan Tay, Senbes, El-ubeyd, Es-sayih gibi seyyar aşiretler olduğu görülmektedir. Bunlar arasında, Sincar Ovası'nı mesken tutan ve yaklaşık 14 bin çadırılık büyük ve güçlü bir aşiret olan Şammarlar, yetiştiricilik potansiyelleriyle dikkat çekmişlerdir (MVS 1310, 143-144; ORSAM Musul, 2012, 66, 115-116-159). Zira, Şammarlar elinde yetişen hayvanlar Musul bölgesinin en nitelikli hayvanlarını meydana getirmişlerdir (Musul Vilayetinin Hayvanat-ı Ehliyesinin Ahval-i Umumiyesi, 1328, 800). Başta Şammarlar olmak üzere Musul'da seyyar aşiret ve kabilelerce yetiştirilen hayvanların bu tarihlerdeki en önemli müşterileri ise Bombay tacirleri olmuştur. Bombay At Yarışları'nda koşturulan hayvanların büyük çoğunluğu da Musul'da özellikle Cezire'den ihraç edilmiştir (Musul Vilayetinde Islah-ı Cins-i Hayvanat ve Emraz-ı Sariye-i Hayvaniye", 1330, 82-83).

Irak'ın güneydeki üçüncü vilayeti Basra ise nakliyatta suyollarının kullanımı nedeniyle yetiştiriciliğin yaygın bir geçim kaynağı olmadığı bir bölge olmasına rağmen, Hindistan'a yapılan at ihracatında Irak'ın bir diğer önemli mevkisini teşkil etmiştir. Çünkü; Amara, Müntefik ve Necid sancaklarında seyyar aşiretler tarafından icra edilen üretim hariç tutulursa, dönemin Hint ticaretinde yetiştiricilik potansiyeli yönünden özel bir önem arz etmeyen vilayet (Basra Vilayeti Hayvanat-I Ehliyesinin Ahval-I Umumiyesi, 1329, 750), buna karşılık Irak'ın açık denizlerle bağlantısı olan tek ihraç limanını ihtiva etmiştir (Keskin, 2012, 72). Irak'ın güney ucundaki Basra Limanı, Hindistan'a yapılan at sevkiyatının başlıca ihraç merkezi olmuştur. Sevkiyat mevsiminde bu limanda toplanan binlerce atın, Basra'ya üretim bakımından değilse de hem ticari yönden hem de arz ettiği manzara bakımından büyük bir zenginlik kattığı tahmin edilmektedir.

Arşiv kayıtları (BOA.BEO 3795/284603), Osmanlı Devleti'nin XX. yüzyıl başlarındaki en yoğun at ihracatını temsil eden Hint sevkiyatının yıllık ortalama 2000-3000 dolaylarında olduğunu göstermektedir. Bağdat gümrüğü at ithalat-ihracatına ait H.1325-1327 (1909-1912) yıllarını kapsayan üç yıllık bir istatistikte de H.1325 yılı ihracatı 2029, H.1326 yılı ihracatı 2437 ve H.1327 yılı ihracatı 1190 adet olarak yer almış, buna binaen Hindistan'a yapılan yıllık ihraç ortalamasının 2000 dolaylarında olduğu teyit edilmiştir. Ancak söz konusu rakamlar, kayıt altına alınabilen ihracatı gösteren rakamlardır. Kaçak ihracatsa bunun çok üzerinde olmuştur (Abidin, 1917, mukaddime).

At İhracatının Yasaklanması

Kara-içi suyollarının etkin bir şekilde kullanımı, Irak ve Suriye'nin geleneksel yapıdaki at ihracatını kısa zamanda kıtalararası ve kârlı bir ticaretin konusu yapmıştır. Ancak bu durum aynı zamanda Arap ırkının hem nicel hem de nitel açıdan büyük bir gerileme yaşamasına neden olmuştur. XX. yüzyıl başlarına gelindiğinde, temel yetiştiricilik bölgesi olan çölde, seyyar aşiretler elinde dahi safkan hayvan bulmak güç hale gelmiştir. İhracattaki artışla doğru orantılı yaşanan bu gerileme, sevkiyatın yoğunlaşmaya başladığı 1850'li yıllardan itibaren Sadaret makamının başta Irak bölgesi olmak üzere Suriye ve Halep vilayetleriyle olan yazışmalarının başlıca konularından birini meydana getirmiştir. Hükümet, hem Irak hem de Suriye'den yapılan sevkiyatın hacmini, neslin devamı için tehdit oluşturacak ölçüde azalmasında ve ırkın iyi vasıflarının bozulmasında başlıca etken olarak görmüştür. Bu nedenle özellikle Hindistan yönünde yoğunlaşan Arap atı ihracatını yöresel ticareti sekteye uğratmayacak bazı tedbirlerle düzenlemeye çalışmıştır (BOA.A.MKT.UM. 165/48). Dönemin en önemli nakil merkezi olan Hindistan ise, at ticareti konusunda yapılan yasal düzenlemelerden birinci derecede etkilenen nakil merkezlerinin başında yer almıştır.

Osmanlı hükümetinin Irak ve Suriye yöresinde 1850 sonrası yürürlüğe koyduğu ihraç kaidelerinin çerçevesini belirleyen iki temel gayeyi; asil neslin korunması ve ticaret serbestisinin sağlanması oluşturmuştur. Çünkü at yetiştiriciliği ve ticareti, hem Irak'ta hem de Suriye'de seyyar haldeki aşiret ve kabilelerin temel geçim kaynağını meydana getirmiştir. Bu nedenle hükümet, ihracatta ihtiyatlı bir politika takibiyle bir yandan her iki bölgenin gelir kaynakları arasında üst sırada yer alan söz konusu ticareti serbest tutmaya, diğer taraftan da saf neslin korunmasını sağlayacak düzenlemeler yapmaya çalışmıştır. Neslin korunmasındaki başlıca tedbiri ise safkan ihracının yasaklanması oluşturmuştur. Osmanlı hükümetini takibe adeta zorlayan söz konusu muhafazakâr ihraç politikasının Suriye, Bağdat ve Halep yöresinden yapılan sevkiyatı konu alan erken tarihli iki ihraç yasağı kararına da yansıdığı görülmektedir. Zira, 1854 ve 1873 tarihli bu iki yasak kararının mahiyetini; neslin korunması maksadıyla safkan Arap numuneleri teşkil etmiştir (BOA.HR.TO. 495/37; BOA.A.MKT.UM. 165/48). Asil neslin bu gibi kararlarla yasak kapsamına alınması, özellikle damızlık niteliği taşıyan aygırların korunmasında önemli bir etken olmuştur. Safkan kısraklarsa, bedevi kabilelerin dışıya atfettikleri değere binaen, bahis konusu ihraç yasaklarıyla birlikte daha sıkı bir koruma çemberine alınmışlardır (Abidin, 1917, 39, 79; *Suriye Vilayeti Hayvanatının Islah ve Teksiri*, 1328, 907-908). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında ise ihraç yasaklarının çerçevesi genişlemiş ve asil numuneler haricindeki Arap atları da yasak çerçevesine dahil edilmişlerdir (BOA.ŞD. 2272/43).

Yabancıya kısraık satışında fanatiklik raddesinde korumacı bir tutum sergileyen aşiretlerin bu ananeleri (Abidin, 1917, 80), safkan ihracını men eden yasak kararlarıyla birlikte 1880'lere kadar Suriye ve Irak yöresinde asil Arap neslinin korunmasında önemli bir etki yaratmıştır. Ancak, 93 Harbi sonrasında damızlık niteliği taşıyan numuneler dışındaki at ihracatının da

yasak kapsamına alınması, at ticaretinin başlıca geçim kaynağı olduğu bu iki yörede büyük bir tepkiye neden olmuştur. Bu nedenle 1880'lerde hükümetin muhafazakâr ihraç politikasının yerini, at ticaretinin arz talep kaideleri doğrultusunda yürütülmesi anlayışına dayanan serbesti politikası almıştır. Bu politikanın ilk yansıması da Suriye'den yapılan ihracat dolayısıyla gündeme gelen ticaret serbestisi kararıdır. Safkan numuneler haricindeki at ihracatı 1882 tarihli bir Şurayı Devlet kararına binaen serbest bırakılmıştır (BOA.ŞD. 571/9). Bunu, Irak'ın ihracat potansiyeli dolayısıyla alınan 1909 tarihli Şurayı Devlet kararı takip etmiştir (BOA.BEO. 3652/273874). Söz konusu iki kararla birlikte, Irak ve Suriye'de damızlık niteliği taşıyanlar haricindeki at ticareti koruma altına alınmaya çalışılmıştır. Ancak bunlar mutlak surette uygulanması mümkün olmayan kararlar olmuşlardır. Çünkü, ihracatın serbest kaldığı süreçte Hindistan'a çoğunluğunu Musul menşeli hayvanların oluşturduğu toplu sevkiyatlar yapılmıştır. Irak ve Suriye'nin meşhur Arap atlarının büyük kabileler halinde yurt dışına çıkarılması ise, bu süreçte askeri cephedeki başlıca şikayet konusunu meydana getirmiştir. Örneğin 1892 senesinde Fırka-i İslahiye Kumandanı Ömer Vehbi Paşa, Irak yöresinden Hindistan'a yapılmakta olan aşırı sevkiyat nedeniyle ordu hayvanlarının temininin mümkün olmadığını dile getirerek alayların hayvan ihtiyacının ikmaline dek ihracatın yasaklanmasını talep etmiştir (BOA.DH.MKT. 1973/70). Osmanlı hükümeti, ordu merkezlerinden gelen bu gibi talepler nedeniyle Irak ve Suriye'nin at ticaretini muhtelif tarihli kararlarla geçici olarak yasak kapsamına almak durumunda kalmıştır. 1882 ve 1909 tarihli serbesti kararlarını kesintiye uğratan bu tedbirin de, ihracatın kaçak surette devam etmesi yönünde istenmeyen bir sonucu olmuştur. Örneğin 1894 yılına ait bir arşiv kaydında Suriye sahillerinden Hindistan'a yıllık 8000 kadar tayın resmi olmayan yollardan ihraç olunduğu gösterilmektedir (BOA.Y.MTV. 99/28). Bağdat'ta bulunan Veziriye Harası askerî heyeti tarafından kaleme alınan 27 Şubat 1899 tarihli bir mazbatada da ihraç yasağına rağmen Musul topraklarından yılda en az 500-600, Bağdat'tan 400-500, Hille, Divaniye, Kerbela, Müntefik ve Amare taraflarından da 100 kadar atın kaçak surette ihraç olunduğuna işaret edilmektedir. Buna göre; söz konusu ihracat devlet memurlarının gözü önünde, aleni bir şekilde gerçekleştiğinden ve yerel idarecilerin de buna iştiraki söz konusu olduğundan, kaçakçılık engellenemez bir hal almıştır (BOA.İ.OM. 5/43). 1901 yılında Musul Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir tezkerede ise yetiştirici aşiretlerin büyük değer attıkları kısıraklarını da satar hale geldikleri, nesli ciddi bir yozlaşmaya sürükleyen bu durumunu önüne geçilebilmesi için ihracatın en az 10 yıl müddetle yasak kapsamına alınması gerektiği ifade edilmiştir (BOA.BEO. 1663/124664).

Özellikle Bağdat ve Şam merkezli V. ve VI. Ordu kumandanlıklarından Babiâli'ye ulaşan ve alayların hayvan ihtiyacının temin edilememesinin gerekçe gösterildiği yasak talepleri, bölgesel ticaretin zaman zaman sekteye uğramasına neden olmuştur. Bununla birlikte Irak ve Suriye, dönemin resmi yazışmalarına çoğunlukla at ihracatında ticaret serbestisi kaidesi çerçevesinde hareket edilmesinin esas alındığı iki merkez olarak yansımıştır (BOA.A.MKT. MHM. 495/73; BOA.A.MKT.MHM. 487/41). Bu nedenle ordu kumandanlıklarının yasak talepleri çok kere reddedilmiştir. Örneğin, Musul valiliğinin 1901 tarihli talebi uygun bulunmamıştır (BOA.MV. 102/25). 1909 yılında Bağdat Vilayet Meclisi kararı ile Meclis-i Vükela'ya havale olunan VI. Ordu kumandanlığının ihraç yasağı talebi de aynı şekilde reddedilmiştir (BOA.BEO. 3683/276159; BOA.DH.MUI. 45.2/13).

Hükümetin arz talep dengesini korumayı temel alan söz konusu ihracat politikası ve buna binaen ordu kumandanlıklarından gelen yasak taleplerinin reddi, ilerleyen süreçte Harbiye Nezareti'ni askerinin at ihtiyacını temin edebilmek için yöresel ticaret dengesini bozmayacak yeni bir tedbir üretmeye sevk etmiştir. Bu da; süvari alaylarında kullanıma elverişli olacak bir binek atı profilinin belirlenmesi olmuştur. Bu çerçevede 1.40 cm. ve daha yukarı irtifadaki atlar askeri

nitelikteki atlar olarak kabul edilmişler ve alayların gerek periyodik gerekse savaş koşullarındaki olağanüstü ihtiyacının zorluk yaşanmaksızın karşılanabilmesi için belirtilen nitelikteki atların ticaret konusu edilmemesi kararlaştırılmıştır. Harbiye Nezareti'nin ihracata muayyen bir çerçeve çizilmesini temel alan bu kararı, kısa sürede Sadaret makamına iletilmiş ve yurt dışına yapılan at sevkiyatının buna göre düzenlenmesi talep edilmiştir. Hükümet, her ne kadar özellikle Irak ve Suriye için yöresel ticaret akışını koruma taraftarı olsa da, dış politik dengelerin son derece hassas olduğu bir dönemde gelen bu talebi ve Harbiye Nezareti'nin konunun stratejik açıdan taşıdığı öneme dair uyarılarını değerlendirmek durumunda kalmıştır. Neticede 1910 yılı Mart ayında alınan bir Şurayı Devlet kararıyla askeri ölçütlerde olduğu kararlaştırılan 1.40 cm. ve daha yukarı irtifalardaki at ihracı yasaklanmıştır (BOA.BEO. 3750/281178). Ancak, Harbiye Nezareti'nin baskıları sonucu alınan bu karar, Musul, Basra ve Bağdat'ta yoğun tepkiyle karşılanmıştır. İhraç yasağı, bölgesel ticaret döngüsünün ana çarkını at ihracatının teşkil ettiği Irak ve Suriye'de özellikle tüccar arasında şok etkisi yaratmıştır. Zira, hükümet her ne kadar belirtilen kriterler haricindeki at ihracatını serbest bırakmışsa da Musul, Bağdat, Basra ve Diyarbakır'da cereyan eden at ticaretinin konusunu -gördükleri rağbet nedeniyle- çoğunlukla bu ölçütlerdeki hayvanlar meydana getirmiştir. Yaşanan mağduriyet, adı geçen vilayetlerin yöneticileri veya önde gelen tüccarları tarafından çekilen telgraflar vasıtayla merkeze iletilmiştir. Bu çerçevede, söz konusu ticaret kapsamında pek çok kişinin istihdam edilmekte olduğu, binlerce atın Hindistan bankaları ile teati eden anlaşmalar sonucu yüksek meblağlarda krediler ile satın alınıp terbiye edildikleri ve nakliyata hazır hale getirildikleri beyan edilmiştir. Ancak gerek yöre tüccarının gerekse yerel yönetimin uyarıları sonuç vermemiş, ihraç yasağının genel çerçevesi 1911 yılı sonlarına kadar korunmuştur. Bu dönemde Hindistan'a sevk etmek üzere Irak ve Suriye'nin muhtelif üretim merkezinden topladıkları atları Basra Körfezi'ne getiren çok sayıda tüccarın hayvanları ellerinde kalmıştır. Çünkü, sayısı binlerle ifade edilen önemli yekundaki atın bölgede istihdam edilebileceği başka bir kaynak bulunamamıştır. Öte yandan Irak ve Suriye, fiziki koşulları nedeniyle girişi çıkışların mutlak surette kontrol altında tutulamadığı iki bölge olduklarından, yasak kararının tüccar açısından diğer bir yıkıcı sonucu da at ticaretinin kaçak yollardan sürdürülmesi olmuştur. Hindistan'a yapılan ihracatın özellikle Muhammara ve Kuveyt sahillerinin kaçakçılığa olan elverişli konumları nedeniyle engellenmesinin mümkün olamadığı yörede, yasa dışı sevkiyat vergi kaybı nedeniyle bir yandan devlet hazinesini büyük zarara uğratarken diğer yandan da yetiştirici elindeki hayvanların İngiliz ve İranlı tüccar gruplarınca ucuza kapatılmaları yönünde bir sonuç doğurmuştur. Hükümet, yerli tüccarın mağduriyetini ikiye katlayan bu durumun uzun müddet önüne geçememiştir (BOA.DH.İD. 100/3; BOA.BEO. 3946/295920).

Irak'ın hayvan ticaretinin esas konusunu teşkil eden 1.40 cm. ve üzeri irtifadaki hayvanların ihracına getirilen yasak kararı, hem devlet hazinesine verdiği maddi zararın telafi edilemeyecek bir boyut kazanması hem de bölgesel tepkinin yoğunluğu nedeniyle Musul, Erzurum, Basra ve Diyarbakır vilayetlerinde uygulamadan kaldırılmıştır (BOA.BEO. 3954/296487). Harbiye Nezareti'nin tepkilerine rağmen 10 Ekim 1911 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla hayata geçirilen bu uygulama, kısa süre sonra genişletilerek adı geçen vilayetlerle tarihsel bir bütünlük arz eden Bağdat'ı da kapsayacak bir mahiyet kazanmıştır. Başlangıçtan itibaren muhafazasına büyük itina gösterilen safkan Arap atlarıysa serbesti kararı kapsamı dışında tutulmuşlardır (BOA.BEO. 3970/297701). Osmanlı hükümeti, Irak'ın neredeyse tamamında icra hükmüne koyduğu bu uygulamayla birlikte, Hint ticaretindeki arz talep dengesini korumaya çalışmıştır. Ancak, at ticaretinin serbest biçimde akışını esas alan bu son girişim de dış siyasette yaşanan fevkalade gelişmeler nedeniyle istenen sonucu vermemiştir. Zira, Osmanlı topraklarından her türlü at

ihracı, I.Dünya Savaşı öncesinde Meclis-i Vükela kararı ile bir kez daha yasak kapsamına alınmıştır (BOA.BEO. 4303/322680).

Harbiye Nezareti 1910-1914 yıllarını kapsayan iki büyük yasak kararı arasındaki süreç boyunca, at ticaretinin muayyen kural ve uygulamalara bağlanması yönündeki girişimlerini sürdürmüştür. Çünkü 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı takiben Osmanlı ordusunun en büyük sıkıntılarından birini alaylara nitelikli at tedarik edebilmek oluşturmuştur. XX. yüzyılın başlarından itibaren bu sorunun çözümünü iç pazarlarda arayan Nezaret, Irak ve Suriye'nin ihracata kati bir sınırlama getirilemeyecek bölgeler olduğunun anlaşılması üzerine, yine bu bölgeler üzerine yoğunlaşan, yeni tedbirlere yönelmiştir. Bu çerçevede 1910 yılından itibaren Irak ve Suriye'de askeri satın alma komisyonlarının teşkilatlandırılması kararlaştırılmıştır. Bu karar, bölgenin hem coğrafi koşulları hem de üretim yapısıyla örtüşen daha uygun bir karardır. Zira bu girişim, yerli üreticinin yetiştirdiği hayvanların söz konusu komisyonlar tarafından ordu için satın alınmasını öngörmüştür. Böylece Irak ve Suriye'nin temel yetiştiricilik kaynağı olan aşiretlere, hayvanlarını kolaylıkla elden çıkarabilecekleri emin ve güvenilir bir kaynak yaratılmıştır (BOA.DH.MKT. 2678/5).

Sonuç

Görüldüğü üzere, Irak ve Suriye toprakları Osmanlı Devleti ile olan idari ve hukuki bağlarını korudukları XIX. yüzyıl boyunca nitelik ve nicelik yönünden büyük kıymet arz eden bir ticaretin merkezi olmuşlardır. Söz konusu ticaretin ana unsurunu Arap atları, sevk merkezini ise Hindistan meydana getirmiştir. Hindistan'a bu iki bölgeden yapılan at ihracatı özellikle 1850 sonrasında büyük bir ivme kazanmıştır. Fırat ve Dicle Nehirleri'nin nakliyat sistematiği olarak kullanılması, Hint ticaretinin hacimsel genişlemesindeki başlıca etkeni oluşturmuştur. Fırat ve Dicle üzerinde işleyen buharlı vapurlar, Irak'ın üç vilayeti olan Basra, Bağdat ve Musul'un birbiri ile olan bağlantısını güçlendirmiş ve Yukarı Mezopotamya ürünlerinin Basra Körfezi'ne ulaştırılmasına olanak tanımıştır.

Hint ihracatının esas konusunu teşkil eden Arap atları, Irak'ta Cezire topraklarında, Suriye'de ise Badiyetüştam diye de anılan Suriye Çölü'ndeki bedevi kabileleri tarafından yetiştirilmişlerdir. Önemli bir kısmı Musul vilayeti sınırları dahilinde bulunan Cezire'nin Hindistan'a yapılan at ticaretinde özel bir yeri olmuştur. Çünkü Cezire hayvanları Irak'ın diğer bölgelerine ve Suriye'ye kıyasla cüssece daha iri bir numuneyi temsil etmişler ve bu nedenle Hint ihracatının asıl rağbet konusunu meydana getirmişlerdir. Başta Cezire olmak üzere Irak ve Suriye'den at cambazları tarafından derlenen Arap atları, koşular (at yarışları) için Bağdat, Mısır vb. yakın merkezlere ve daha çok da Hindistan'a sevk olunmuşlardır.

Basra, önemli bir yetiştiricilik kaynağı olmamasına karşın vilayetin güney ucundaki Basra Limanı'nın ihracat potansiyeli dolayısıyla söz konusu ticaretin odak noktalarından birini oluşturmuştur. Irak'ın açık denizlerle bağlantısını sağlayan bu limandan Hindistan'a sevk edilen at miktarı yılda ortalama 2000-3000'e ulaşmıştır. Bununla birlikte, Irak ve Suriye giriş çıkışların mutlak bir denetime tabi tutulmadığı iki bölgeyi temsil ettiğinden, kaçak ihracat belirtilen rakamın çok üzerinde olmuştur. Özellikle Kuveyt ve Muhammara yönünde yoğunlaşan kaçakçılık nedeniyle, Hint ihracatının hacmi incelenen dönemde dahi net olarak tespit edilememiştir.

Hindistan'a yapılan ihracatın yoğunluğu, zamanla ırkın başlıca yetiştiricilik merkezi olan bölgelerde dahi nitel ve nicel açıdan önemli ölçüde gerileme yaşamasına neden olmuştur. Bu durum Osmanlı hükümetini at ihracı konusunda takip ettiği politikalarını yeniden gözden geçirmeye sevk etmiştir. Neslin muhafazası için damızlık niteliğindeki Arap atlarının ihracını erken dönemlerden itibaren yasaklayan ve bu yasağın korunmasına büyük itina gösteren

hükümet buna karşılık damızlık kriterinin dışında kalan at ihracı konusunda I. Dünya Savaşı başlangıcına kadar olan süreçte istikrarlı bir politika takip edememiştir. Bunun temel nedenini ise orduların hayvan eksiklerinin tamamlanması sorunu oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- Abidin, İ. (1917). *Osmanlı Atları*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Aral, N. & Batu, S. (1936). *Arabistan'da Atçılığın Bugünkü Durumu*. Ankara: Yüksek Ziraat Enst. Yayınları.
- Aral, N. (1974). Türkiye'de Yetiştirilen Hayvan Türleri, Yetiştiricilik Tarihi ve Teknolojisi (1923-1931), Ankara: Türkiye Jokey Klubü Yayınları.
- Basra Vilayeti Hayvanat-I Ehliyesinin Ahval-İ Umumiyesi. (31 Kanunuevvel 1329). *Ticaret Ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, 4. Sene, Aded 33-34, 749-750.
- Batu, S. (1938). *Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi*. Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayınları.
- Çevik, A. (2009). Ortaçağ İslâm Coğrafyacılarına Göre el-Cezîre ve İdari Taksimatı. *Osmanlı Araştırmaları*, 33, 35-64.
- Grenier. (1300). *Usûl-i İslah-ı Teksîr-i Hayvanât*. Çev. H. H. Efendi, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Matbaası.
- İstavri. (1324) Arap Atı, *Mecmua-i Fünûn-ı Baytariyye*, 1. Sene, 8, 230-238.
- Keskin, T. (2012). *Dicle ve Fırat Nehirleri Üzerinde Yapılan Ticaret (1838-1914)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kılıç, R. (2011). *Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye*, İstanbul: İdeal Yayıncılık.
- Kızılkaya, O. (2013). "XIX. Yüzyılın Sonu XX. Yüzyılın Başlarında Basra Körfezi'nde Uluslararası Hâkimiyet Mücadelesi". *Turkish Studies*, 8(7), 293-306.
- Kural, M. (2013) *On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunun Basra Körfezi Politikası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Musul Vilayetinde İslah-ı Cins-i Hayvanat ve Emraz-ı Sariye-i Hayvaniye. (30 Nisan 1330). *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, 5. Sene, Aded 37-38, 78-85.
- Musul Vilayetinin Hayvanat-ı Ehliyesinin Ahval-i Umumiyesi (13 Temmuz 1328). *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, 3. Sene, Aded 21, 799-806.
- Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Bağdat. (2012). Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM), Ankara.
- Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul. (2012). Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM), Ankara.
- Suriye Vilayeti Hayvanatının İslah ve Teksiri. (31 Ağustos 1328). *Ticaret ve Ziraat Nezareti Mecmuası*, 3. Sene, Aded 22, 907-910.

Arşiv Belgeleri

- Bab-ı Asafi Mektûbi Mühimme Kalemi (A.MKT.MHM.); 487/41; 495/73
- Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.); 1663/124664; 3652/273874; 3683/276159; 3750/281178; 3795/284603; 3946/295920; 3954/296487; 3970/297701; 4303/322680
- Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ.); 45.2/13
- Dahiliye Nezareti İrade (DH.İD); 100/3
- Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.); 1973-70; 2678/5
- Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi Umum Vilayet (A.MKT.UM.); 165/48
- Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO.); 495/37
- İrade Orman ve Maadin (İ.OM.); 5/43.
- Şura-yı Devlet (ŞD.); 2272/43; 571/9
- Meclis-i Vükela (MV); 102/25
- Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.); 99/28
- Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnal (Y.PRK.AZJ.); 4/5
- Musul Vilayet Salnamesi (MVS.); 1308, Def'a 1; 1310, Def'a 2; 1325, Def'a 4